

Белан, Г.В. До проблеми функціонування вітчизняної біографістики у II половині XIX – початку XX ст.. : теоретичний та прагматичний аспекти [Текст] / Ганна Валеріївна Белан // Педагогічні науки: [зб. наук. праць / ред. кол. Барбіна Є.С., Федяєва В.Л. та ін.]. – Вип. 67.- ХДУ, 2015. – С. 24-28.

УДК 37.018.2

Г.В. Белан

**ДО ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ
БІОГРАФІСТИКИ У II ПОЛОВИНІ XIX ст. – ПОЧАТКУ XX ст. :
ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ.**

Стаття є стислим викладом результатів дослідження, присвяченого особливостям функціонування біографічних досліджень як окремої наукової галузі в II половині XIX – початку XX ст. У статті представлено розгляд основних форм наукової біографії та методологічних основ її функціонування в окреслених хрономежах. Автор аналізує витoki становлення вітчизняної біографістики з метою виділення її теоретичних основ на емпіричному етапі становлення цієї наукової галузі.

Ключові слова : біографія, біографічні дослідження, біографістика, педагогічна думка, історико-педагогічний дискурс.

У другій половині XIX ст. зростання національної свідомості українців та стрімке формування демократичної, народницької спрямованості української національної ідеї, стимулювали активізацію інтересу дослідників до утвердження загального українознавчого спрямування вітчизняної гуманітарної науки. Діяльність наукових осередків в Україні означеного часового проміжку мала суто культурно-просвітницький характер, що було зумовлено соціально-політичними та економічними чинниками суспільного життя в Російській та Австро-Угорській імперіях. Саме в цей період, за існуючої суспільно-історичної ситуації, з'являється плеяда відомих учених та суспільних діячів, які плідно працювали над проблемами українознавства в багатьох наукових галузях. Домінування української національної ідеї в науковому дискурсі зумовило широке її поширення серед усіх верств населення країни, передусім серед української інтелігенції. Представники

цього соціального прошарку активно долучалися до громадсько-просвітницької роботи в організаціях, товариствах, громадах, маючи на меті не тільки піднести національну самосвідомість простих неосвічених українців, але й створити усі підвалини для подальшого розвитку української науки - вивчити та систематизувати джерелознавчу, методичну базу з метою глибшого дослідження вітчизняної історії, літератури, мистецтва, філософії, освіти, педагогічної думки, біографічних досліджень тощо. Саме другу половину XIX століття українські сучасні науковці вважають періодом становлення та розвитку світової та вітчизняної біографістики як окремої дослідницької галузі, коли відбувалась перші спроби виробити і систематизувати теоретичне підґрунтя біографії як особливого явища наукового дискурсу.

В II половині XIX ст. – початку XX ст. констатуємо факт появи такого наукового явища як біографічні дослідження, що спричинило введення в історико-педагогічний науковий дискурс імен багатьох педагогів, культурно-освітніх діячів, які зробили свій внесок в розвиток освітніх парадигм, змін в концептуальних засадах педагогічної думки, спрямовуючи характер реформ у галузі шкільництва відповідно запитів суспільства. Проте аналіз джерельної бази дослідження не дозволяє аналізувати феномен наукової біографії як окремий напрям історико-педагогічного знання окресленого часового проміжку. Біографічна творчість у даний період носить міждисциплінарний або загальнонауковий характер і знаходиться на емпіричному (тобто такому, що ґрунтується на евристичних та джерелознавчих методах дослідження) рівні свого розвитку. У зв'язку із цим з метою з'ясування теоретичного та прагматичного підґрунтя функціонування вітчизняної біографістики в окреслених хрономежах маємо змогу звертатись до здобутків у цій науковій галузі історичної та літературознавчої наук, опосередковано інтерпретуючи наявний інформаційний ресурс до історико-педагогічного дискурсу другої половини XIX – початку XX ст. Однією із головних проблем у розгляді теоретичних основ біографічних досліджень даного періоду в контексті

історико-педагогічної проблематики є той факт, що об'єктами наукової біографії виступали постаті, діяльність яких носила швидше громадсько-просвітницький, аніж науково-педагогічний характер. Їх просвітницькі ідеї мали значний резонанс у педагогічних колах і, без сумніву, впливали на складні реформаційні процеси в системі освіти і шкільництва, проте не менш важливий внесок вони залишили в інших суспільних сферах (історичній, етнографічній, культурній тощо), дбаючи, передусім, про національну самоідентифікацію українського народу. Саме тому головною метою біографічних досліджень другої половини XIX ст. було відродження історії і культури України в портретах її видатних діячів, що ми обов'язково беремо до уваги при визначенні теоретичних та прагматичних основ функціонування біографістики як окремої наукової галузі.

Інформаційний базис біографістики даного періоду є саме джерелознавчим у аспекті проблеми дослідження тенденцій розгляду педагогічної персоналії. В контексті домінування українознавчих досліджень в науковому полі другої половини XIX століття констатуємо тісне переплетення біографічних досліджень у галузі педагогіки та інших людинознавчих та суспільствознавчих наук, зокрема літературознавства та історії. Вивчення джерел означеного періоду доводить, що об'єктом біографістики вже як окремої наукової галузі на той час виступають неординарні постаті з усіх без винятку щаблів суспільної ієрархії, незалежно від їх походження та соціального стану, інтересу, що визначалися лише визнанням особистого внеску в історію та культуру України. Це зумовило формування досить широкого дослідницького діапазону української біографістики, в поле зору якої потрапили сотні та тисячі імен: вітчизняні діячі суспільно-політичного і національно-визвольного рухів, культури, літератури та мистецтва, освіти, науки і техніки, господарства тощо.

За свідченням досліджень в галузі історичної науки, на які спираємось у зв'язку із їх тісним взаємозв'язком з історико-педагогічною наукою окресленого періоду, зокрема у дискурсі української історичної та

літературної біографістики, від останніх десятиліть ХІХ ст. ця наукова галузь впевнено розвивалася як багатожанровий (короткі біографічні розвідки, науково-популярні історико-біографічні та літературні нариси, наукові статті, матеріали до біографій, публікації документів), різноманітний за проблемно-тематичним спрямуванням потік публікацій. В умовах гонінь проти української культури він став важливим явищем суспільного життя, який відігравав значну роль у розвитку культурно-освітнього руху другої половини ХІХ ст.

Сучасні дослідники історичної науки (В. Попик, В.Чишко) з певністю стверджують, що демократичні світоглядні парадигми української національної біографістики загалом утвердилися саме у той час, хоча ХХ ст. і внесло до них свої корективи [2,с.19].

Вітчизняна теорія біографістики в цілому, за спостереженням дослідників, слідувала світовим тенденціям розвитку цього наукового напрямку, особливості генези якої полягали у наступних положеннях: «На початок ХІХ ст. біографіка (термін на позначення наукової біографії у ХІХ ст., обґрунтований до використання істориком В.Чишком – Г.Б.) набула офіційного статусу, розвиток біографічного напрямку в науці та літературі супроводжувався бурхливим розвитком історико-літературних жанрів, оригінальних та суперечливих історико-літературних творів, історичних досліджень і нарисів. Він ознаменувався свободою мислення, пошуком шляхів історичної репрезентації особи та методів мистецького відображення й наукового аналізу, увагою до психології і внутрішнього світу людини, поляризації поглядів на метод викладання – від деталізованості та точності відображення до суцільних біографічних фантазій на історичні теми та визнання біографії мистецтвом слова. Догматизм у біографії межував з пошуками оригінальних методів викладу матеріалу, наближених до об'єктивного та всебічного аналізу особистості. Життєпис у біографії став перетворюватись у життєпояснення» [3, с.30]

Характерною рисою розвитку як світової, так і вітчизняної біографістики другої половини ХІХ ст. є поява великої кількості різноманітних видів та жанрів біографічних творів: класичний життєпис, біографічні нариси, історико-біографічні персональні комплексні праці, професіональна біографія, автобіографія тощо. Підходи то створення біографії того часу біли вже досить чітко сформульовані в галузі літературознавчої науки – літературна майстерність, стислість, історичність, достовірність.

За твердженням В.Чишка, найбільш значними методологічними здобутками історичної біографії означеного періоду були :

- перехід від біографічного спостереження до біографічного аналізу;
- вимога максимальної повноти фактів життя та їх реєстрації очевидцями;
- критичне ставлення до біографічних джерел та перші спроби використання емпірично-критичних методів;
- осмислення моральних цінностей у принципах відбору осіб;
- перехід в біографіці від «історії особистого життя» до осмислення особи як творця історії та загальних взаємозв'язків історичного процесу;
- аналіз середовища та оточення особи для повноти зображення.

Особа не вихоплюється з контексту епохи, навпаки, з'являються ідеї, що вона є результатом впливу середовища та оточення. [3, с.30]

Ці методологічні положення підтверджують той факт, що українська біографістика в ХІХ столітті розвивається як окрема наукова галузь, передусім в дискурсі літературознавства та історії, спираючись на теоретичні основи цих наук, та, водночас, створюючи власне методологічне підґрунтя для теоретичного осмислення різножанрової біографічної творчості ХІХ ст. на стику духовних впливів західноєвропейської та російської культурних традицій. Разом із тим, розвиток вітчизняної біографістики виокремленого

часового проміжку позначено стійкою тенденцією до національної самоідентифікації, до збереження національної своєрідності української культури та історії через життєписи видатних українських діячів різних історичних періодів з огляду на їх внесок у соціально-культурне життя нації та вплив цих постатей на державотворчі процеси та трансформації в українському суспільстві.

Початковий етап наукового вивчення та збору джерел для систематизації біографічних даних видатних діячів української культури вчені історики пов'язують із створенням в Києві 1843 р. Тимчасової комісії (яка проіснувала до 1921 р.) для розгляду стародавніх актів. Провідними напрямками діяльності цієї установи були накопичення, систематизація та опублікування документальних історичних джерел, в тому числі і біографічних даних щодо відомих вітчизняних громадських діячів, просвітників, вчених, історичних постатей, що мало велике значення для становлення методологічної джерелознавчої бази та формуванню національної школи дослідників, зокрема і в галузі біографічного знання. У різні періоди в комісії працювали М.Костомаров, О.Лазаревський, М.Максимович, П.Куліш, В.Антонович, В.Міяковський та інші непересічні фігури українського культурно-освітнього руху другої половини ХІХ ст. Результатом наукових пошуків комісії стало видання 34-томної праці «Архив Юго-Западной Руси» (1859 - 1914), матеріали якої містили значний інформаційний обсяг і стали джерельною базою для наукових монографій та біографічних нарисів.

За твердженням сучасних дослідників у галузі біографістики (В.Чишко) наукові підходи до проблем вітчизняного біографічного знання були започатковані у журналі «Киевская старина», який виходив з 1882 р. російською мовою. Саме на сторінках цього часопису постійно з'являлися публікації В.Антоновича, М.Костомарова, О. Лазаревського та інших біографічного характеру (науково-популярні нариси, наукові розвідки, художня біографія) про видатних українських громадських та культурно-освітніх діячів України.

Про важливість цього друкованого органу для становлення теоретичних основ вітчизняної біографістики свідчить той факт, що саме на сторінках «Киевской старины» у 1886 р. було вперше представлено програму систематизації вітчизняного біографічного знання та створення на цій основі фундаментального біографічного словника, який би за своїм значенням наближався до загальнонаціонального зводу біографічної інформації.

Аналіз сучасних досліджень у галузі вітчизняної біографістики дозволяє науковцям (В.Чишко, В.Попик, С.Ляшко) стверджувати, що теорія біографії в Україні другої половини ХІХ ст. отримала свій подальший розвиток у напрямі розробки теоретико-методологічних питань створення фундаментального довідника з історії країни в особах. Видатні українські вчені та громадські діячі досліджуваного періоду чітко усвідомлювали, що біографічний ресурс про видатних суспільно-історичних діячів, культурологів, вчених, лікарів, письменників, етнографів, просвітників, педагогів України сприятиме піднесенню національної гідності та самосвідомості співвітчизників. Саме тому ідея створення біографічного словника як потужного засобу національної самоідентифікації українського народу виникла і була реалізована у другій половині ХІХ ст.

Це фундаментальне в теорії біографії починання ініціював відомий український етнограф та історик, статистик за професією, учасник революційного руху П.С. Єфименко, який власне і виступив автором програми [3, с. 115-116].

У сучасних історичних дослідженнях розкрито, що програма П.Єфименка щодо створення біографічного словника знайшла своє втілення у подальшій роботі українських громадсько-просвітницьких діячів та вчених над систематизацією вітчизняного біографічного ресурсу. Так, на початку 1890-х рр. з ініціативи В.Антоновича було організовано групу істориків, етнографів, літераторів, просвітників (Г.Берло, І.Каманін, В.Щербина, О.Кониський, С.Єфремов, М.Василенко, М.Грушевський, О.Лотоцький та інші), провідним завданням якої постало укладання вітчизняного

біографічного словника. Під керівництвом В.Антоновича було заплановано зібрати та систематизувати біографічні відомості щодо видатних українців різних історичних періодів. Відмінною рисою цього видання мала стати оцінка автора біографічної статті щодо позитивних чи негативних наслідків діяльності того чи іншого діяча в історії розвитку української державності та культурно-освітнього поступу нації.

Відтак, за свідченням сучасних дослідників в галузі історичної науки створення і видання біографічних словників в другій половині XIX століття є специфічним напрямом розвитку вітчизняної теорії біографії, який актуалізується внаслідок суспільно-історичних передумов існування української нації. В означених хрономежах біографічна творчість як літературно-науковий жанр не має можливості для повноцінного розвитку через постійні утиски українського друкованого слова, таким чином саме біографічні словники стають підґрунтям та джерельною базою вітчизняних біографічних досліджень у подальшому. Узагальнюючи теоретичні та прагматичні передумови формування вітчизняної біографістики у науковому дискурсі другої половини XIX століття, необхідно відзначити, що в означених хрономежах українські науковці та просвітники починають працювати у галузі біографічного знання під впливом теоретичних досягнень західноєвропейської та російської культур, обґрунтовуючи власне методологічне підґрунтя біографічних досліджень.

Біографічна творчість у другій половині XIX століття носила загальнонауковий характер і знаходилась на емпіричному рівні свого розвитку. Розгляд теоретичних основ біографічних досліджень даного періоду, об'єктами яких виступали постаті, що зробили важливий внесок у багатьох суспільних сферах (як у громадсько-просвітницькій, науково-педагогічній, так і в історичній, етнографічній, культурній тощо), зумовлює обов'язкове врахування у окресленому дослідницькому полі звернення до тих здобутків в галузі біографістики історичної та літературознавчої наук, що

можуть мати змістове та наукове значення для вивчення історико-педагогічного дискурсу другої половини XIX – початку XX ст.

Отже, у контексті проблеми вивчення педагогічної персоналії в українській історико-педагогічній науці важливим є факт появи такого наукового явища як біографічні дослідження, що стало передумовою введення у вітчизняний історико-педагогічний дискурс розгляд життєдіяльності та наукових поглядів багатьох педагогів, культурно-освітніх діячів, які зробили вагомий внесок в розвиток української педагогічної думки, позначаючись як на реформаційних процесах у галузі шкільництва, так і на відповідних змінах в освітніх парадигмах епохи. Період другої половини XIX – початку XX століття – це час появи біографістики як окремої дослідницької галузі, коли відбувалась перші спроби виробити і систематизувати теоретичне підґрунтя біографії як особливого явища наукового дискурсу, що став основою вивчення педагогічної персоналії як окремого напрямку історико-педагогічного знання окресленого часового проміжку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Валевский А. Л. Основания биографики / А. Л. Валевский. – К. : Наук. думка, 1993. – 110 с.
2. Попик В. Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI ст./ В.Попик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica: зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В.І.Попик (відпов. ред.) та інш. – К., 2008. – Вип. 4. – 554 с.
3. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В.Чишко. - К.: БМТ, 1996 р. – 239с.
4. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. / Ольга Сухомлинська. – Київ : А.П.Н., 2003.– 68 с.

5. Ярошевский М.Г. Биография ученого как науковедческая проблема/М.Г.Ярошевский // Человек науки. - М., 1974. – С. 19-57.

А.В.Белан

К проблеме функционирования отечественной биографистики во второй половине XIX – начале XX вв. : теоретический и прагматический аспекты

Статья является кратким изложением результатов исследования, посвященного особенностям функционирования биографических исследований как отдельной научной отрасли во II половине XIX - начале XX в. В статье представлено рассмотрение основных форм научной биографии и методологических основ ее функционирования в изучаемом временном промежутке. Автор анализирует истоки становления отечественной биографистики с целью выделения ее теоретических основ на эмпирическом этапе становления этой научной области.

Ключевые слова: биография, биографические исследования, биографистика, педагогическая мысль, историко-педагогический дискурс.

H.Belan

To the problem of the domestic biography studies functioning in the second half of XIX - early XX century: the theoretical and pragmatic aspects

The article is a summary of the results of a study on the biographical studies functioning features as a distinct academic field in the second half of XIX - early XX century. The paper presents the main forms of scholar's biography and it's methodological bases in the outlined period. The author analyzes the sources of the national biographical studies in order to highlight its theoretical foundations for empirical stage of this scientific field.

Keywords: biography, biographical research, biographical, educational thought, historical and pedagogical discourse.